

Ю.С. Степанчук

**ДІЯЛЬНІСТЬ РОБІТНИЧО-ШЕФСЬКИХ
ТОВАРИСТВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ
В 1920-х – НА ПОЧАТКУ 30-х РР. ХХ СТ.**

За сучасних умов структуризації відносин між окремими соціальними групами та державою, виникає необхідність наукового дослідження досвіду діяльності громадських і політичних об'єднань, які існували в 1920-х – на початку 30-х років в УСРР. Це буде сприяти виявленню комплексу чинників, які впливають на формування суспільних настроїв, роль окремих соціальних верств в суспільному житті України на сучасному етапі.

Однією із форм громадських організацій в 1920-х роках були робітничо-шефські товариства. У різні історіографічні періоди до діяльності шефських товариств зверталися такі дослідники, як Г.Д. Діденко [1], В.М. Довгопол [2], А.П. Молчанова [3], Ц.А. Ямпольская [4], ін. Проте на сьогодні немає повного та об'єктивного дослідження, присвяченого цій темі. Певним винятком є фундаментальна праця М.А. Журби, у якій на фоні етнонаціональних та міжнародних аспектів діяльності громадських об'єднань українського села (20–30-х рр. ХХ ст.) [5], вивчено принципи та форми діяльності шефських товариств у сільській місцевості.

Автор статті ставить за мету з'ясувати діяльність робітничо-шефських товариств в українському селі у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Об'єкт вивчення – робітничо-шефські товариства УСРР, предмет – їхня діяльність в українському селі окресленого періоду.

Робітничо-шефські товариства з'явилися в УСРР на початку 1920-х років і мали на меті домогтися залучення пролетаріату та населення міст до комуністичних перетворень в українському селі. Початок шефства відноситься до січня 1923 року, коли на сторінках „Правди” була опублікована стаття В. Лєніна „Сторінки із щоденника”. У властивій для більшовицького лідера манері доводилися практичні переваги шефства робітників над жителями села [3, 201].

Перші товариства „Культзмички” виникли в 1924 р. у Харківській, Катеринославській, Київській, Донецькій та інших губерніях. У січні 1926 р. Всеукраїнська шефська нарада, яка відбулася в Харкові, затвердила статут Товариства культзмички міста із селом. „... Об'єднання шефських організацій, – зазначалося в постанові, – не повинно йти далі окружного чи губернського масштабу” [6, 715]. Партія шефські товариства вважала засобом масового політичного перевиховання селянства, інструментом соціально-економічних перетворень на селі. „Новий побут народжується у боротьбі зі старим побутом, – йшлося в одній із резолюцій. В цей бій, як в місті, так і в селі, вступили такі добровільні товариства, як Товариство боротьби з алкоголем, Товариство оздоровлення праці та побуту, Союз воявничих безбожників, Товариство „Геть неписьменність!” [7, 29]. Не дуже переймаючись питаннями шляхів впровадження, доцільності чи результатів шефської діяльності, партійні осередки на місцях, сліпо виконуючи волю вищого партійного керівництва, почали проголошувати шефство над окремими районами та селами.

У Державному архіві Вінницької області зберігаються документи, які засвідчують досить позитивне ставлення самих селян до взятого над ними шефства. Це було, щонайменше, новизною номер

один навесні 1923 року. Спочатку селяни щиро вірили у можливість економічної співпраці із містом, сприймаючи його жителів як не зайву допомогу у весняно-польових роботах [8, 48]. Наприклад, на Чернігівщині фіксуються тенденції, коли із глухих сіл щоденно, з надією отримати допомогу, до шефів міста приходили ходоки. Проте оптимістичні сподівання на реальну підтримку згодом переросли у прикрі розчарування. Причиною стали подвійні стандарти у роботі шефських організацій на селі: більшовицькі агітатори та засоби масової інформації обіцяли практичну допомогу, а насправді – селяни залишалися наодинці зі всіма своїми сільськогосподарськими проблемами.

Невдовзі по всій Україні, починаючи від провінційних центрів і закінчуючи губернськими містами, були створені так звані шефські комісії. Це перша публічна форма більшовицької співпраці міста і села. Якщо у Києві в 1923 році нараховувалося 50 шефських комісій, то на початку 1924 року – близько 70. В Одесі у жовтні 1923 року працювало 35 комісій, які своєю роботою охопили 17 сільських районів [1, 145].

На цьому етапі першою турботою всіх шефських товариств, на думку компартійних лідерів, мала бути безперебійна доставка книжок та масових періодичних видань на село. Черговим завданням для шефів була ліквідація неграмотності та організація серед селянства гуртків політграмоти. Третє завдання вбачалося у проведенні відповідної агітації серед безпартійної сільської інтелігенції та організації роботи із зміцнення інших органів радянської влади [7, 32]. Отже, серед ряду політично-просвітницьких завдань немає жодного, яке б стосувалося матеріально-технічної допомоги селянам з боку шефів, на яку так сподівалося українське селянство.

Що ж до розуміння змісту шефської роботи безпосередніми її провідниками, то тут панував повний хаос. На перших порах шефської діяльності виробничі колективи керувалися власним розумінням справи опіки міста над селом. Гасло „Обличчям до села!” розцінювалося робітниками, здебільшого, як заклик до надання саме матеріальної допомоги підшефним селам. Іноді селянам везли різні предмети побуту, виробу свого підприємства. Наприклад, робітники однієї з одеських фабрик передали у підшефні села взуття та рулони сукна. В Чернігові підприємство шефів, створивши культфонд витратило його на купівлю сівалок, плугів та облаштування сільської пожежної команди [7, 33]. Інші колективи шефів, не вдаючись у тонкощі культурно-просвітницької роботи, на свій власний розсуд втручалися в адміністративно-господарське життя села. Намагаючись у всьому відігравати роль старших керівників-наставників, вони обмежували самостійність місцевих органів влади.

На „політично малограмотних” місцевих партійних та профспілкових керівників зчинився шквал критики. З боку високих компартійних чиновників зазначалося, „що характер шефства не повинен набувати простого матеріального благодійництва” [7, 33].

Восени 1924 року в складі Народи по роботі на селі при ЦК РКП(б) була організована спеціальна комісія по культшефству. Вона вивчила попередній досвід шефської роботи в країні і розробила новий проект основних її положень. 4 листопада 1924 року на засіданні Народи, на якій головував В. Молотов, запропонований комісією проект було затверджено [2, 322]. 23 листопада цього ж року ЦК публікує в „Правді” та розсилає як директиви ЦК РКП(б)

місцевим парторганізаціям „Основні положення культурно-шефської роботи”. У них не рекомендувалося, а вже вимагалось, щоб шефська робота не обмежувалася лише культурним чи політичним просвітництвом, а сприяла роботі місцевих рад, кооперативів, комнезамів, інших громадських та державних органів радянської влади. Також роз’яснювалося, що шефом має бути весь колектив робітників та службовців, а не партійний чи комсомольський осередок [3, 204].

Ці директиви суттєво гальмували основні напрями шефської роботи. Потрібно зазначити, що, у відповідності до конкретних суспільно-політичних умов, змінювалися й завдання та методи роботи громадських організацій. Згодом від тих же шефських товариств вимагали конкретної участі в проведенні хлібозаготівлі, колективізації, ліквідації заможного селянства, інших каральних заходах радянської влади в українському селі.

Адміністративні заходи із структуризації „добровільного” шефського руху не принесли бажаних результатів. Хоча перед від’їздом на село робітникам й читалися інструктивні доповіді, роздавалося відповідна література, проте, в силу своїх політичних здібностей, вони не могли донести у селянське середовище пролетарської ідеології. Чимало архівних джерел свідчить, що шефська культурно-освітня робота закінчувалася для шефів повним фіаско. [9]. Поширеними і звичайними стали факти неявки, невідповідності шефів-доповідачів, надходження старих газет, непридатної літератури. З іншого боку – глибока відраза і неприйняття незнайомого світогляду самим селянством, призводило до формального їхнього ставлення до роздмуханої більшовиками культурної змички міста і села. До цього додалося і те, що інколи деякі сільські адміністрації не бажали співпрацювати з шефами. Газета „Коммунист” писала про промовистий випадок на Катеринославщині, коли голова та секретар однієї із сільрад не допомогли шефам зібрати селян, бо „були дуже зайняті грою у карти” [10].

Показовими для того часу є свідчення одного із учасників шефського руху в Кременчуці: „В минулому році наше шефство виражалося в несподіваних наскоках на село. У вихідний день брали із собою оркестр, драмкружок і виїздили на село. Сільської адміністрації, як правило, на місці не виявлялося, вона постійно кудись дівалася. Часто виїзди закінчувалися так: оркестр грав декілька разів „гопак” і ми їхали назад у місто” [11]. Приклад учасника однієї із шефських організацій Луганщини: „Наша копальня шефствувала над селом Троїцьким, що знаходиться у 25 верстах від міста. Зробили декілька виїздів із виставами, музикою, гучними доповідями і т.п. Потім ми рідко з’являлися на селі, іноді місяцями не бували. З’являється декілька чоловік, поговорять в сільраді і назад додому. Зимом шефська робота зовсім замерзла: то коней немає, то посилати нікого. Вирішили залишити це село і взяти інше, поближче. Взяти шефство над двома невеликими селами, за дві верстви від копальні. Усією роботою керувала шефкомісія із 56 чоловік. 50 числяться на папері, а 6 „ведуть” всю роботу. Прийняли гучну резолюцію з приводу шефства над селом. Дали десяток обіцянок селянам. Поступово відвідини села стали рідкіші. Селяни говорили, що вони заплатили б премію тому, хто доставить їм зниклого шефа. Наші матеріальні можливості дуже скудні, щоб проводити шефство на належному рівні. У селян багато потреб, але нам їх нічим задовольнити” [12].

На Вінниччині місцеві шефи, не переймаючись особливостями шефської роботи, після гучного в’їзду в село з музикою... проводили із селянами заняття фізкультурою [8, 71].

Про некомпетентність шефів, їхню необізнаність із специфікою селянського життя свідчать факти діяльності однієї із київських організацій: „В більшості своїй шефи незнайомі із роботою на селі, не вміють розібратися із ситуацією і роблять грубі помилки. Один шеф на нарікання селян відносно неврожаю та безробіття радив їм об’єднуватися навколо свого професійного союзу – робземлісу, мов, у єдності сила! Часто організації присилають на село комсомольців чи кандидатів партії. Такі представники не можуть дати відповіді на запитання селян. Але коли повертаються у місто, то у своїх звітах пишуть, що у селі відбувається страшний безлад: зловживання, пияцтво, привласнення громадського майна і т.п.” [9].

Чи знали більшовицькі лідери про справжній стан справ із культурно-шефською роботою на селі? Дані матеріалів XIII з’їзду РКП(б) підтверджують, що не лише знали, а й добре розуміли. Зокрема, у постанові „Про культурну роботу на селі” зазначалося, що „наша агітація та пропаганда не зачіпає село, селянам вона малозрозуміла” [13, 187]. Насправді владу мало цікавило те, що так зване культурне шефство міста над селом все далі заходило у глухий кут. Через шефські робітничі загони, під маркою просвітницької роботи, влада забезпечувала у такий спосіб постійний контроль і своє представництво практично у кожному селі. За безперервними пошуками нових форм шефської роботи стояло лише одне – якнайдовше утримати робітничі маси на селі. Наприклад, на згаданому вище з’їзді обговорювалися переваги та методи впровадження нового шефства, заснованого на принципах земляцтва. Пропонувалося також, щоб до сіл прикріплялися відразу по дві організації. Наприклад, промислове підприємство і вищий навчальний заклад чи військова частина і транспортне підприємство тощо. Така взаємодія передбачала взаємне виключення об’єктивних недоліків у роботі шефських осередків на селі. Це ще одна форма шефства – шефкомбінати. Згодом ЦК партії у своєму рішенні від 22 червня 1925 року відкрито задекларує головну мету шефства – вслякє сприяння переходу селян до колективної форми господарювання [3, 206].

Поряд із цим партія постійно направляла у села відповідно підготовлених, здебільшого партійних працівників. У 1925 році із міських та промислових центрів України на село було відіслано 3 тисячі чоловік. Це були пропагандисти, що закінчили університет ім. Артема, губернські радянські партійні школи чи, в гіршому випадку, курси перепідготовки. Серед посланців партії були навіть ті, які мали займатися ідеологічною роботою виключно із жіноцтвом [14].

Щоб підштовхнути робітників перейматися шефською роботою, у засобах масової інформації постійно подавалися відомості про низький культурно-освітній та політичний рівень українського селянства, ганьбилася його самотність, культура. Натомість возвеличувалася „пролетарська революційна свідомість”, необхідність її експортування до давно очікуваного на неї села. В одному із циркулярних листів йшлося: „Наше завдання знищити у самому побуті села такі свята як „Дожинки”, „Обжинки”, „Свято урожаю” та створити на селі нові революційні свята. Має бути свято підготовки до нового господарського року та свято сільськогосподарського продподатку. В завдання свята включити агітацію за прискорене внесення

продподатку. Надаючи велике значення цьому святу ЦК вказує на необхідність залучення до його проведення комнезамів, ЛКСМУ, шефські осередки” [15].

З другої половини 1920-х років роботою в справі шефства міста над селом керували окружні товариства „Кульзмички”. Останні, у свою чергу, виконували всі вказівки Центральної шефської комісії при ЦК КП(б)У. За її даними, на перше липня 1926 року лише в 15 округах республіки налічувалася 781 осередок, у яких перебувало понад 300 тис. членів шефського товариства. З цієї кількості робітники склали 57,8%, інші – 42,3%. Партійців у лавах організації нараховувалося 16%, комсомольців – 9,5%, позапартійних – 74,5%. Жінок серед членів організації нараховувалося 12% [16, 21]. Бюджет товариства, як зазначалося в оприлюднених даних, був досить бідним і складався із членських внесків та випадкових пожертвувань.

Із наближенням проголошення курсу на колективізацію, культурно-освітня допомога шефських товариств селу різко відходить на другий план. На перше місце виступає критикована раніше господарчо-виробнича і організаційна робота. У чергових завданнях шефської роботи ЦК вказував, що в подальшому така діяльність має оцінюватися не кількістю завезеної на село літератури, а кількістю організованих колективних господарств, кооперативів, машинних товариств тощо. Перший пункт проекту статуту Всеукраїнського товариства „Кульзмички” так формулює завдання шефської роботи: „Товариство ставить своєю метою зміцнювати та розвивати робітників і селян на основі політичної, культурної та організаційно-господарської допомоги селу” [17, 62].

Протягом 1926 і першої половини 1927 року лише робітниками Київського округу було організовано по підшефним селам 24 кооперативи, 4 машинних станції, відкрили або відремонтували 31 школу, 65 хат-читалень, створили 50 лікнепів та понад 50 ясел [2, 134]. Протягом 1928 року шефські товариства, поряд із іншими громадсько-політичними організаціями, беруть активну участь у формуванні колгоспної системи в Україні.

Отже, руками жителів міста почалося руйнування споконвічних господарських традицій українського села.

10. *Наше шефство* // *Коммунист.* – 1925. – 29 июля.
11. *За шефской работой* // *Коммунист.* – 1925. – 21 июня.
12. *Шефствовать делом* // *Коммунист.* – 1925. – 24 июля.
13. *Комитети незаможних селян України (1920–1933): Зб. документів і матеріалів* / *Ред. І.К. Рибалки.* – К., 1968.
14. *Сенько В. Укрепление села работниками* // *Коммунист.* – 1926. – 16 февраля.
15. *О празднике урожая. Циркулярное письмо. Всем губкомам КП(б)У* // *Коммунист.* – 1923. – 18 августа.
16. *Шефство над селом.* // *Известия ЦК КП(б)У.* – 1927. – № 5-6.
17. *Заячківський М. Підсумки пленуму центральної Шефської Комісії.* // *Агітатор.* – 1927. – № 1.

О.І.Ганжа

СЕЛЯНСЬКІ ХВИЛЮВАННЯ ТА ВИСТУПИ НАПРИКІНЦІ 20-Х – НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Кінець 1927 р. – початок 1928 р. у радянському українському селі позначений відродженням сталінських надзвичайних заходів, спрямованих на злам непу. Це виявилось в проведенні насильницьких хлібозаготівель та непропорційному оподаткуванні. Хлібозаготівельна кампанія набирала обертів, точніше її заходи і форми, спільною ознакою яких залишалися важелі примусу.

Реакція селянства на ряд практичних заходів радянської влади, спрямованих „на подолання заготівельної кризи і приборкання спекулятивних апетитів куркульства” та збору (за висловом Й. Сталіна) „данини”, тобто його „військово-феодалної експлуатації” [4, 129], була негайна, відверта і відкрита. До арсеналу своєї відповіді селяни включили як ті методи, до яких вони зверталися в часи воєнного комунізму: терор, заклики до повстань, погрози, а то й вбивства, представників влади тощо, так і нові, викликані новими умовами: „волинки”, баб’ячі бунти, „італійські забастовки”. У вітчизняній історіографії практично відсутні дослідження, які б стосувалися задекларованої теми. Автор статті ставить за мету проаналізувати селянські хвилювання та виступи в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Об’єкт вивчення – економічна політика радянської влади в українському селі в окреслений період, предмет – форми селянського протесту проти неї.

Селянин, позбавлений права об’єднатися в селянську організацію, яка б захищала його інтереси, як міг, як підказувала йому господарська інтуїція, спробував повстати проти режиму, проти тих його чиновників, які з надзвичайним суб’єктивізмом виконували волю вищого партійно-державного керівництва на селі, обдираючи село до нитки насильницькими хлібозаготівлями, єдиним сільськогосподарським податком, самооподаткуванням, позикою для індустріалізації.

Першими виявами селянських хвилювань можна вважати спроби селян протистояти непомірно зростаючим обсягам хлібозаготівель, непропорційному оподаткуванню, самообкладанню, нав’язуванню позик тощо. Оскільки формально рішення про останні приймалися на зборах, то вони фактично стали першою ареною жорстокої боротьби між селянством і режимом: перші намагалися будь-що „відбитися” від нав’язуваного їм, а режим – будь-якими засобами змусити виконувати їх. Одним із

1. *Диденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы Восстановления народного хозяйства (1921–1925).* – К., 1962.
2. *Довгопол В.М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації 1926–1929.* – Харків, 1971.
3. *Молчанова А.П. Из истории борьбы за укрепление союза рабочего класса и крестьянства (1924–1925).* – М., 1956.
4. *Ямпольская Ц.А. Общественные организации и развитие советской социалистической государственности.* – М., 1965.
5. *Журба М.А. Етнопонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об’єднань українського села (20–30-х рр. ХХ ст.).* – К., 2002.
6. *Об итогах совещания по шефству: Постановление ЦК ВКП(б) от 7 мая 1926 г. // Справочник партийного работника.* – Вып. 6. – Ч. 1. – М.-Л., 1928.
7. *Итоги шефской работы на селе. (По материалам Орготдела Ц.К.).* // *Известия ЦК КП(б)У.* – 1923. – № 5-6.
8. *Державний архів Вінницької області.* – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 1512.
9. *Меньше неряшливости, больше внимательности* // *Коммунист.* – 1925. – 3 июля.